

XXI Powszechny Zjazd Historyków Polskich „Człowiek twórcą historii”, Białystok 17–20 września 2024

Powszechny Zjazd Historyków Polskich (dalej: PZH) to wydarzenia o długoletniej tradycji sięgającej końca XIX w., skupione na dyskusji wokół polskich, lecz nie wyłącznie, badań historycznych. Tegoroczna, XXI edycja Zjazdu odbyła się w Białymstoku w dniach 17–20 września pod hasłem „Człowiek twórcą historii”. Za jej organizację odpowiedzialne były Polskie Towarzystwo Historyczne oraz Uniwersytet w Białymstoku (dalej: UwB). Wsparcia inicjatywie udzieliło szerokie grono instytucji, w tym Archiwa Państwowe¹. W konferencji wzięło udział ponad 900 uczestników, wśród których – oprócz zawodowych historyków – znaleźli się archiwiści, muzealnicy, a także nauczyciele i pasjonaci historii.

Przygotowania do organizacji XXI PZH rozpoczęły się już w 2022 r.², co zaowocowało niezwykle bogatym programem naukowym oraz licznymi wydarzeniami towarzyszącymi³. Jego trzon stanowiło sześć tematów wiodących, w tym „Człowiek i praca a środowisko przyrodnicze w procesie modernizacji społecznej i gospodarczej” organizowany przez Piotra Guzowskiego (UwB) i Adama Izdebskiego (Uniwersytet Jagielloński, dalej: UJ) oraz „Europa Jagiellonów (XIV–XVI wiek) w świetle najnowszych ustaleń historiografii. Próba nowej interpretacji” organizowany przez Krzysztofa Mikulskiego (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) i Zdzisława Nogę (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie). Odbyło się również 20 różnorodnych paneli problemowych, m.in. „W obronie naukowego statusu historii” – Ewa Domańska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

¹ Archiwa Państwowe. Archiwa Państwowe partnerem XXI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, 15 marca 2023, <https://archiwa.gov.pl/archiwa-panstwowe-partnerem-xxi-powszechnego-zjazdu-historykow-polskich/> [dostęp: 26.11.2024].

² Wydział Historii. Uniwersytet w Białymstoku. Konferencja naukowa „Człowiek twórcą historii”, 29 maja 2022, <https://historia.uwb.edu.pl/aktualnosci/konferencja-naukowa-8222czlowiek-tworca-historii8221-38.html> [dostęp: 26.11.2024].

³ XXI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Program XXI Zjazdu, 5 września 2024, <https://zjazdhistorykow.pl/program-xxi-zjazdu/> [dostęp: 26.11.2024].

w Poznaniu, dalej: UAM), Jan Pomorski (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej), Krzysztof Zamorski (UJ); „Nauki historyczne wobec humanistyki cyfrowej” – Adam Zapala, Waldemar Bukowski (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, dalej: IH PAN), Maciej Zdenek, Maciej Mikuła (UJ), Anna Zajchowska-Bołtro-miuk (IH PAN/Centrum Studiów Mediewistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, dalej: KUL) czy „Historia regionalna – uwarunkowania teoretyczne, wyzwania metodologiczne, funkcja publiczna” – Danuta Konieczka-Śliwińska (UAM), Cezary Obracht (Uniwersytet Gdański, dalej: UG). Ponadto w programie znalazło się siedem paneli, których organizatorami byli partnerzy Zjazdu, w tym dwa przygotowane przez Archiwa Państwowe, oraz panel poświęcony Olimpiadzie Historycznej. Przy tak rozbudowanej ofercie udział możliwy był wyłącznie w kilku obradach.

Pierwszego dnia Zjazdu, tuż po jego uroczystym otwarciu, odbył się panel zatytułowany „Nauki Pomocnicze Historii, czyli Nowoczesna pomoc dla Historyków”⁴, którego organizatorami byli Marcin Starzyński (UJ), Paweł Strzyż (UAM) i Piotr Węcowski (Uniwersytet Warszawski, dalej: UW). W pierwszym wystąpieniu – „Nauki pomocnicze historii wobec pisma i języka” – Anna Adam-ska (Universiteit Utrecht, KUL) postulowała rozszerzenie kwestionariusza pytań badawczych stawianych przez nauki pomocnicze zajmujące się pismem oraz transdyscyplinarne podejście do tego rodzaju badań. Referentka zwróciła uwagę na konieczność analizowania źródeł tekstowych w szerszym kontekście, w tym na próby poznania ich odbiorców oraz funkcjonowania w społeczeństwie. Proces badawczy jej zdaniem powinien obejmować cały okres istnienia dokumentu, a więc jego powstawanie, użytkowanie, przechowywanie oraz niszczenie. W następnym referacie Jakub Kujawiński (UAM), poprzez ukazanie rozwoju paleografii w relacji do dyplomatyki oraz ogółu badań historycznych od XVII w. do współczesności, starał się odpowiedzieć na pytanie o status nauk pomocniczych historii. Zauważył, że stosowanie terminu nauki pomocnicze współcześnie traci swoje uzasadnienie, ponieważ stawia ono dyscypliny takie jak paleografia czy epigrafika poza historiografią, podczas gdy ich przedstawiciele postrzegają swoje badania jako znajdujące się w obszarze historii. Kolejny referat, „Nauki pomocnicze historii XIX wieku – wokół pojęcia i potrzeb metodyki historii”, wygłoszony przez Aleksandrę Kuligowską (UW), podejmował problematykę zastosowania

⁴ Zob. *Człowiek twórcą historii*, t. 6, *Warsztat nowoczesnego humanisty historyka na progu XXI w.*, cz. 2, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 125–206.

nauk pomocniczych w kontekście badania późniejszych epok historycznych. Jak stwierdziła prelegentka, refleksja dotycząca nauk pomocniczych historii skupia się przede wszystkim na źródłach średniowiecznych i staropolskich, natomiast badanie XIX stulecia wymaga wsparcia innych, mniej znanych dyscyplin, w tym np. filokartystyki, czyli dziedziny zajmującej się kartkami pocztowymi, które zyskały wówczas na popularności. Andrzej Marzec (UJ) w prezentacji „Człowiek w naukach pomocniczych historii” skupił się na wkładzie genealogii oraz pokrewnych dyscyplin w rozwój polskiej historiografii. W tym celu przywołał m.in. opracowania dotyczące staropolskich urzędników oraz szlachty, które znacząco przyczyniły się do badań nad przeszłością Polski. Na zakończenie Marcin Starzyński podjął problematykę prowadzenia analiz z wykorzystaniem źródeł ikonograficznych. Dokonał istotnego rozróżnienia na znak i obraz, czyli zbiór znaków, a także wskazał na badanie konkretnych źródeł, takich jak pieczęci czy herby.

Drugiego dnia Zjazdu odbył się panel „Polska historiografia wobec światowych debat naukowych”⁵ zorganizowany przez Krzysztofa A. Makowskiego (UAM). W referacie otwierającym przedstawił on założenia panelu oraz wyjaśnił, że uczestnicy nie przyjęli wspólnego rozumienia polskiej historiografii i w swoich wystąpieniach skupili się na jej różnego rodzaju obecności w świecie. Badacz następnie zwrócił uwagę na udział polskich historyków w Międzynarodowych Kongresach Nauk Historycznych, który w ostatnich trzech dekadach uległ znaczącemu osłabieniu. Jako przyczynę wskazał on kryzys polskiej nauki historycznej, przejawiający się osłabieniem warsztatu historyków oraz ich zamknięciem na badania międzynarodowe. Następnie Ewa Domańska (UAM) przyjrzała się rozpoznawalności polskich historyków akademickich, w szczególności pracom publikowanym w latach 2019–2022. Zauważyła, że choć przybywa polskich opracowań publikowanych w znaczących czasopiśmie i wydawnictwach w językach kongresowych, zwłaszcza w języku angielskim, to jednak nie przekłada się to na ich obecność w międzynarodowym dyskursie historycznym. Niemniej prelegentka wskazała strategie, które mogłyby tę sytuację poprawić, m.in. w zakresie organizacji badań czy współpracy pomiędzy historykami. W kolejnym referacie zatytułowanym „Polska historiografia wobec światowych debat naukowych dotyczących historii społecznej i gospodarczej” Radosław Poniak i Piotr Guzowski (UwB) skupili się na konkretnym obszarze badań historycznych. W pierwszej

⁵ Zob. *Człowiek twórcą historii*, t. 7, *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, cz. 1, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 9–116.

części swojego wystąpienia przedstawili, inspirując się pracą Tomasza Warczoka i Tomasza Zaryckiego *Gra peryferyjna. Polska politologia w globalnym polu nauk społecznych*⁶, sposoby prowadzenia badań historycznych przez historyków z peryferii, tj. Polski, w relacji do centrum, najważniejszych uniwersytetów, głównie z krajów anglosaskich. Zwrócili również uwagę na wycofanie się polskich historyków z międzynarodowej debaty, a także na unikanie metod kwantytatywnych, które są istotne dla prowadzenia badań nad historią gospodarczą. Jako przedostatni głos zabrał Dariusz Stoła, który podjął problematykę wkładu polskiej historiografii w międzynarodowe badania nad Zagładą. Omówił on historię badań nad Holocaustem w Polsce: od jej powojennych początków, poprzez trudny okres reperkusji wydarzeń z Marca 1968, po współczesność. Zauważył znaczący rozwój polskich badań nad Zagładą Żydów, zwłaszcza w takich instytucjach jak Centrum Badań nad Zagładą, Żydowski Instytut Historyczny czy Muzeum Auschwitz-Birkenau. Jednakże zaznaczył również, że poza nielicznymi wyjątkami, takimi jak książki Jana T. Grossa, nie zajmują one jeszcze istotnego miejsca w międzynarodowej dyskusji nad Holocaustem. Na zakończenie Dobrochna Kałwa (UW) w wystąpieniu zatytułowanym „Historia kobiet i badania genderowe – transdyscyplinarne eksploracje przeszłości” przyjrzała się polskim badaniom w tym obszarze w świetle międzynarodowej dyskusji. Zauważyła, że prace dotyczące historii kobiet nie są tworzone wyłącznie przez środowisko historyków, ale także przez przedstawicieli innych dyscyplin. Wyniki badań publikuje się zarówno w międzynarodowych periodykach poświęconych historii kobiet, jak i tych związanych z historią Polski oraz Europy Środkowowschodniej. Prelegentka wskazała, że nie przekłada się to na znaczenie polskiego głosu w międzynarodowych debatach, jednak widzi potencjał w mobilności krajowych badaczy i badaczek, co sprzyja wymianie myśli i nawiązywaniu szerokiej współpracy.

W części popołudniowej miał miejsce panel „Społeczna historia rzeczy. Wiek XIX i XX”, za który odpowiedzialne były Agnieszka Janiak-Jasińska (UW) oraz Katarzyna Sierakowska (IH PAN)⁷. Na początku Szczepan Kozak (Uniwersytet Rzeszowski) przedstawił kwestie dziedziczenia ruchomości na podstawie XIX-wiecznych testamentów oraz pokrewnych źródeł sądowych pochodzących z terenów Galicji. Po szczegółowym scharakteryzowaniu źródeł związanych

⁶ Zob. T. Warczok, T. Zarycki, *Gra peryferyjna. Polska politologia w globalnym polu nauk społecznych*, Warszawa 2016.

⁷ Zob. *Człowiek twórcą historii*, t. 3, *Społeczeństwo wobec wyzwań nowoczesności*, red. C. Kuklo, W. Walczak, Białystok 2024, s. 593–681.

z wykonywaniem praw spadkowych badacz przeszedł do analizy ich zawartości. Jak wskazał, w testamentach czy protokołach licytacji znajdowały się nie tylko przedmioty drogocenne, ale także te codziennego użytku, jak bielizna czy beczki na kapustę. Pokazuje to odmienne od współczesnych podejście do konsumpcji. Następnie Mateusz Rodak (IH PAN) w referacie „Na tropie złodziei. Policyjna rewizja osobista w II Rzeczypospolitej” przybliżył instytucję rewizji osobistej oraz omówił przedmioty znajdowane przy złodziejach. Były wśród nich narzędzia takie jak łomy czy wytrychy, ale także ubiór czy charakterystyka (np. sztuczne wąsy oraz broda). Poruszył też wątek utworzonego w 1930 r. Muzeum Policji Państwowej, do którego trafiała część ze skonfiskowanych złodziejom przedmiotów. Barbara Klich-Kuczevska (UJ) poddała analizie opisy rzeczy pojawiające się na kartach pamiętników pisanych na konkursy w okresie PRL. Prelegentka zauważyła, że przedmioty mogą pełnić inną funkcję w zależności od tego, czy opisują swoją przeszłość, czy obecną sytuację. Badaczka zwróciła uwagę m.in. na okres dzieciństwa autorów pamiętników, gdzie różnego rodzaju rzeczy umożliwiają przywoływanie wspomnień związanych z trudem dorastania w czasie II wojny światowej i stalinizmu. W ostatnim referacie – „Atrybuty emancypacji kobiet, czyli rzeczy w działaniu. Rekonesans” – Agnieszka Janiak-Jasińska omówiła przedmioty powiązane z ruchem feministycznym na przełomie XIX i XX stulecia. Przeprowadzona przez nią analiza objęła zarówno rzeczy wykorzystywane przez emancypantki, m.in. książki i rowery, jak i przez przeciwników tego ruchu, np. męski strój oraz papierosy.

Trzeciego dnia XXI PZHP odbyły się panele organizowane przez Archiwa Państwowe, które otworzyło krótkie przemówienie Pawła Pietrzyka, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Pierwsze obrady – „Archiwa a cyfrowe multiwersum. Historyk wobec źródeł dostępnych on-line” – poprowadziła Lucyna Harc (Uniwersytet Wrocławski/Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, dalej: NDAP)⁸. Rozpoczęły się one od wystąpienia Jacka Tebinki (UG) „Kwerendy w czasach rewolucji informatycznej w archiwach w Polsce i Wielkiej Brytanii. Z doświadczenia badacza”, w którym przedstawił porównanie zmian, jakie zaszły w korzystaniu z archiwów obu krajów. Prelegent zwrócił uwagę na takie kwestie jak dostęp online do inwentarzy i archiwaliów czy możliwość korzystania z własnego aparatu lub skanera. Następnie Maciej Michalski (UAM) podjął wątek

⁸ Zob. *Człowiek twórcą historii*, t. 5, *Warsztat nowoczesnego humanisty historyka na progu XXI w.*, cz. 1, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 187–254.

portalu Szukaj w Archiwach z perspektywy historyka akademickiego. W swoim referacie wskazał na sposób prezentacji informacji na tej platformie oraz strategię wyszukiwawcze użytkowników, a także zaproponował możliwości jej dalszego rozwoju. Jako kolejny głos zabrał Piotr Nojszewski (Warszawskie Towarzystwo Genealogiczne). Referent przedstawił perspektywę genealogów na prowadzenie badań z wykorzystaniem źródeł udostępnianych online. Podkreślił działania tego środowiska w indeksowaniu i udostępnianiu cyfrowych kopii akt metrykalnych, a także pochwalił inicjatywy podejmowane w tym zakresie przez Archiwa Państwowe. W dalszej części swojego wystąpienia zasugerował przyszłe działania, które ułatwiłyby prowadzenie badań genealogicznych. Piotr Zawilski (Narodowe Archiwum Cyfrowe) w referacie zatytułowanym „Dlaczego tego nie ma jeszcze w Szukaj w Archiwach?!” przedstawił perspektywę Archiwów Państwowych na udostępnianie archiwaliów w sieci www poprzez portal Szukaj w Archiwach. Zaznaczył, że prowadzona w Archiwach Państwowych digitalizacja ma w pierwszej kolejności za zadanie zabezpieczenie ich zbiorów, co znacząco wydłuża ten proces, jednak odsetek udostępnianych zasobów nie odbiega od innych krajów. Zaproponował również możliwość przejścia na skanowanie archiwaliów na żądanie, co pomogłoby lepiej dostosować ten proces do potrzeb użytkowników. Następnie Katarzyna Ziętał (Centrum Archiwistyki Społecznej) w wystąpieniu „Zbiory społeczne a warsztat historyka” omówiła kwestie zbiorów udostępnianych przez archiwa społeczne, skupiając się przede wszystkim na fotografiach. Prelegentka wskazała na odmienne praktyki gromadzenia i opisywania zasobów w tych instytucjach oraz ich potencjał dla badań historycznych. Na zakończenie Marcin Wilkowski (UW) przedstawił wyniki analizy stabilności polskich zasobów www związanych z istotnymi wydarzeniami z lat 2020–2023, w tym pandemii COVID-19 czy wojny w Ukrainie. W swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na zjawisko *link rot* i zanikanie treści publikowanych w Webie. Wyniki jego badań pokazały, że linki publikowane przez polskich użytkowników platformy X są w większości nadal dostępne, jednak jest to efektem tego, że są one relatywnie nowe. W przyszłości zasoby te mogą zniknąć z sieci, dlatego polskie instytucje pamięci powinny rozważyć ich archiwizację, ponieważ będą istotnymi źródłami dla historyków oraz innych badaczy.

Drugi panel Archiwów Państwowych – „Paradoksy otwartości. Wyzwania w udostępnianiu materiałów archiwalnych” – poprowadził Tomasz Matuszak

(Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim)⁹. Obrady rozpoczęła Anna Barszcz (Archiwum Rady Ministrów), która omówiła udostępnianie materiałów archiwalnych w Archiwum Rady Ministrów. Prelegentka przytoczyła dzieje i scharakteryzowała zasób tego archiwum oraz zaznaczyła, że udostępnia ono dokumentację przede wszystkim użytkownikom wewnętrznym, jednak jest również otwarte na interesariuszy z zewnątrz. Jako następną, Marzena Kruk (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej) w referacie „Przeszłość i terażniejszość – udostępnianie dokumentów ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej w świetle przepisów” przedstawiła, jak zmieniał się na przestrzeni lat dostęp do archiwaliów przechowywanych w archiwach należących do Instytutu Pamięci Narodowej. Prelegentka zwróciła uwagę na poszerzające się możliwości korzystania z zasobów tej instytucji oraz wprowadzane udogodnienia dla użytkowników, w tym rozwój Archiwum Cyfrowego. Kwestię udostępniania w archiwach uniwersyteckich poruszyła Monika Płuciennik (UG). Na początku przybliżyła sytuację prawną i podległość tych archiwów zarówno władzom uniwersyteckim, jak i merytorycznemu nadzorowi dyrektora właściwego archiwum państwowego. Referentka wskazała też na ochronę danych osobowych oraz prawo autorskie jako główne przeszkody utrudniające udostępnianie zasobu gromadzonego przez te instytucje. Na zakończenie Dariusz Makowski w wystąpieniu „Archiwa na progu zmian. Możliwości zastosowania nowoczesnych technologii podczas udostępniania materiałów archiwalnych” podjął wątek przeobrażeń zachodzących i czekających archiwa pod wpływem transformacji cyfrowej oraz zmieniającej się grupy ich użytkowników. Wśród proponowanych przez niego rozwiązań znalazły się sztuczna inteligencja, w tym metody przetwarzania języka naturalnego oraz rozpoznawania pisma ręcznego, usługi chmurowe oraz nowoczesne metody przechowywania danych. Reprezentant Archiwów Państwowych zaznaczył, że placówki archiwalne powinny współcześnie dbać nie tylko o bezpieczeństwo swojego zasobu, ale także o bezpieczeństwo swoich użytkowników.

Dwa panele problemowe to nie jedyny przejaw aktywności Archiwów Państwowych w trakcie XXI PZHP. Drugiego dnia zjazdu (18.09) odbyły się warsztaty dla nauczycieli historii „Plansza i źródło. Jak wykorzystać archiwalia i grę planszową w nauczaniu historii życia codziennego okresu I wojny światowej”. Powstały one w oparciu o grę planszową opracowaną na podstawie materiałów archiwalnych pochodzących z okresu I wojny światowej. Uczestnicy warsztatów mieli okazję za-

⁹ Ibidem, s. 121–183.

poznać się z założeniami i mechaniką gry, a także metodami wykorzystania źródeł archiwalnych w nauczaniu. Przez cały Zjazd, w ramach Targów Książki Historycznej, działało stoisko wydawnicze Archiwów Państwowych, na którym zdobyć można było publikacje pochodzące z różnych placówek archiwalnych. Ponadto na terenie UwB prezentowane były dwie wystawy plenerowe przygotowane przez Archiwa Państwowe. Pierwsza – „Chłopi w Archiwach” – ukazywała różnorodne archiwalia dotyczące chłopstwa zestawione z kadrami z najnowszej ekranizacji *Chłopów* w reżyserii DH i Hugh’a Welchmanów¹⁰. Druga – „Wielkopole w podróży” – opowiadała o podróżach staropolskich i dyplomatycznych oraz historii środków transportu¹¹. Dodatkową ofertę dla uczestników Zjazdu przygotowało również Archiwum Państwowe w Białymstoku¹².

Bartłomiej Konopa

Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych / The State Archives Head Office (Poland)
bkonopa@archiwa.gov.pl, ORCID 0000-0001-9843-5552

¹⁰ XXI Powszechny Zjazd Historyków. Wystawa „Chłopi w Archiwach”, 4 sierpnia 2024, <https://zjazdhistorikow.pl/wystawa-chlopi-w-archiwach/> [dostęp: 26.11.2024].

¹¹ XXI Powszechny Zjazd Historyków. Wystawa Archiwów Państwowych – Wielkopole w Podróży, 4 sierpnia 2024, <https://zjazdhistorikow.pl/wystawa-archiwow-panstwowych-wielkopole-w-podrozy/> [dostęp: 26.11.2024].

¹² XXI Powszechny Zjazd Historyków. Udział Archiwum Państwowego w Białymstoku w XXI Powszechnym Zjeździe Historyków, 4 sierpnia 2024, <https://zjazdhistorikow.pl/udzial-archiwum-panstwowego-w-bialymstoku-w-xxi-powszechnym-zjezdzie-historikow/> [dostęp: 26.11.2024].